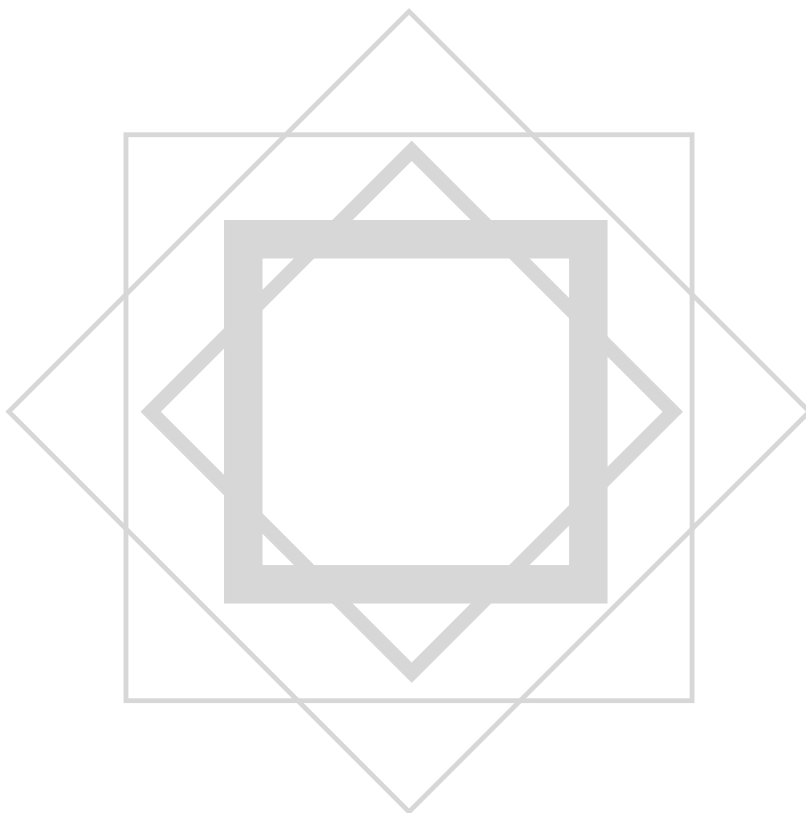





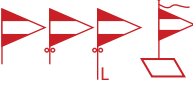


































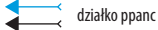



**MY,
Strzelcy
Polescy...**

**Udział
84 Pułku
Strzelców Poleskich
w wojnie 1939 r.**



Legenda do map

	dowództwo okręgu korpusu		dowództwo korpusu
	dowództwo grupy operacyjnej		dowódca artylerii korpusu (Arko)
	dowództwo wielkiej jednostki		dowództwo dywizji piechoty/ zmotoryzowanej/lekkiej/pancernej
	dowództwo pułku piechoty		pułk/batalion/kompania piechoty
	pułk/niepełny pułk piechoty		zmotoryzowany pułk strzelców konnych
	batalion piechoty/strzelców/Obrony Narodowej		pułk/dywizjon/dywizjon obserwacyjny artylerii
	kompania piechoty		batalion/batalion zmotoryzowany/kompania ckm
	kompania/pluton kolarzy		bateria haubic lekkich/ciężkich
	szwadron kawalerii dywizyjnej		dywizjon rozpoznawczy częściowo zmotoryzowany /zmotoryzowany
	pułk kawalerii ogólnie/ułanów/ strzelców konnych		dywizjon przeciwpancerny
	szwadron kawalerii		batalion motocyklowy
	pułk/niepełny pułk artylerii		batalion łączności
	dywizjon artylerii lekkiej/ciężkiej		batalion/kompania pionierów/batalion budowy dróg
	bateria artylerii lekkiej/ciężkiej		pociąg pancerny
	pluton artylerii lekkiej/armata polowa		
	artyleria na pozycji ogniowej		
	bateria artylerii przeciwlotniczej		
	dywizjon pancerny		
	kompania łączności		
	pluton piechoty/ckm/ckm opl/ppanc/ moździerzy (broni towarzyszącej)		
	punkt obserwacyjny		
	punkt obserwacyjny dowódcy pułku/batalionu/kompanii		
	sekcja, patrol		czujka
			patrol/drużyna kolarzy
	moździerz		działko ppanc
			ckm

**MY,
Strzelcy
Polescy...**

**Udział
84 Pułku
Strzelców Poleskich
w wojnie 1939 r.**

TOM 1

Andrzej Wesółowski

TETRAGON



Warszawa 2023

Recenzenci

prof. dr hab. Wojciech Włodarkiewicz (WAT)

płk dr hab. Juliusz S. Tym (ASzWoj)

Redakcja naukowa dokumentów i relacji

Andrzej Wesołowski

Współpraca merytoryczna

Tadeusz Zawadzki

Redakcja i korekta

Natalia Bujniewicz

Projekt graficzny

Teresa Oleszczuk

DTP

Wanda Zawadzka, Tadeusz Zawadzki

Szkice

Tadeusz Zawadzki

Copyright © 2023 by Autor i Wydawnictwo Tetragon sp. z o.o.

Druk i oprawa

PrintGroup

PrintGroup.pl

ISBN 978-83-66687-31-8

Słowo wstępne



Jako najstarszy stopniem i wiekiem żołnierz 30 Poleskiej Dywizji Piechoty z wielkim wzruszeniem biorę do ręki historię mojego pułku – 84 Pułku Strzelców Poleskich z Pińska i Łunińca, w którym ponad siedemdziesiąt lat temu rozpoczynałem swoją służbę oficerską.

W szeregach tego pułku przyszło mi odbyć kampanię wrześniową. Były to najbardziej dramatyczne dni mojego życia, chociaż brałem udział w II wojnie światowej w pełnym tego słowa znaczeniu: od jej początku w Polsce do końca kampanii włoskiej w roku 1945 r. Od mobilizacji w marcu 1939 roku, poprzez przygotowania obrony nad rzeką Widawką, walki wrześniowe, krótki okres konspiracji, Brygadę Strzelców Karpackich, II Korpus aż do ostatniej bitwy we Włoszech, w czasie której byłem szefem sztabu zgrupowania zdobywającego Bolonię.

Mimo tych kolejnych przeżyć i doświadczeń, ciągle miałem i mam w pamięci te dramatyczne dni, wypełnione walką i marszami, i znowu walką, które opisałem potem we *Wrześniowych wspomnieniach podporucznika*.

My, Strzelcy Polescy... Ten tytuł, nawiązujący do słów naszej pieśni pułkowej, budzi nostalgię i na nowo ożywia wspomnienia o wojnie, o pułku, o kolegach. Przywołuje również pamięć o odległym o tysiące kilometrów, ale jakże bliskim naszym sercom Polesiu, z którym byliśmy silnie związani. Przypomina symbol poleskiej bazi noszony na kołnierzach mundurów.

Pierwsza kronika naszych walk wrzesniowych spisana została na gorąco w Działdowie, bezpośrednio po kapitulacji Modlina. Niestety zaginęła. Taki sam los spotkał rękopis, który powstał za drutami obozu w Murnau.

Dalsze wojenne losy rzuciły nas w różne strony. Jedni, tak jak ja, zdołali przedrzeć się przez zieloną granicę, aby znów dostać broń do ręki. Większość oficerów pułku, których nie udało się Niemcom ponownie uwięzić, znalazła się w Armii Krajowej. O wielu słuch i ślad zaginął – zginęli w niemieckich kacetach lub sowieckich łagrach.

Przez wiele lat po wojnie nie było warunków do spisania historii pułku. W kraju utrudniały to władze komunistyczne, a poza krajem ciężki los emigranta, wymagający poświęcenia wszystkich sił i energii w walce o codzienny byt i pozycję zawodową.

Po 1956 r., gdy nieco zmieniły się stosunki w kraju, porwane nici kontaktów koleżeńskich zaczął wiązać podpułkownik Tadeusz Kierst, mój dowódca batalionu w czasie obrony Modlina. Organizował coroczne spotkania w Jeżowie, w miejscu naszego najkrwawszego wrzesniowego boju. Niestrudzenie gromadził materiały do historii pułku.

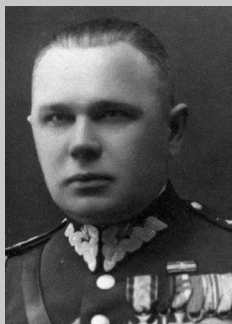
Potem, na początku lat siedemdziesiątych, dołączył do nas początkujący wówczas historyk, Andrzej Wesołowski, który za temat swoich zainteresowań obrał dzieje naszego pułku. Zbierał relacje, studiował materiały, przeprowadził wiele rozmów z kolegami pułkowymi. Gdy czas przerzedził nasze szeregi, na nim – jako młodszym od nas wiekiem – spoczął obowiązek przekazania przyszłym pokoleniom wiedzy o dziejach i tradycji 30 Poleskiej Dywizji Piechoty. Swoją poprzednią pracą – poświęconą walkom naszej dywizji w boju nad Widawką – potwierdził, że potrafi się z tego zadania wywiązać właściwie.

Z wielką przyjemnością rekomenduję Czytelnikom jego nową książkę. Rzetelnie i prawdziwie, ze znanstwem warsztatu wojskowego i historycznego, pokazuje ona historię mojej jednostki oraz jej oficerów i żołnierzy, którzy swoim uporem i poświęceniem przyczynili się do tego, że 84 Pułk Strzelców Poleskich, mimo klęsk i niepowodzeń, spowodowanych głównie ogromną przewagą techniczną wroga, wytrwał w walkach wrzesniowych aż do kapitulacji Modlina.

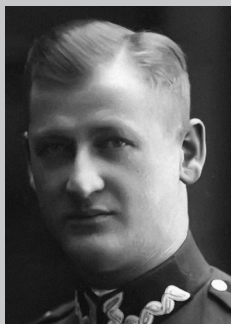
Liczę, że książka zainteresuje wszystkich miłośników oręża polskiego, a kadrze oficerskiej służyć będzie w pracy wychowawczej z żołnierzami.

plk dypl. w st. spocz.
prof. dr Włodzimierz M. Drzewieniecki
grudzień 2007

Dowództwo 84 Pułku Strzelców Poleskich



plk dypl. Stanisław Sztarejko
dowódca (CAW)



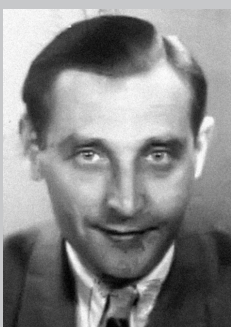
pplk dypl. Andrzej Strach
I zastępca dowódcy (CAW)



mjr Józef Żeleski
II zastępca dowódcy 84 pp
(kwatermistrz), dowodził 84 pp
w SGO „Polesie” (CAW)



kpt. Janusz Dobrski
I adiutant (CAW)



ppor. rez. Jan Kozłowski
II adiutant (CAW)



kpt. Franciszek Filzek
oficer informacyjny (CAW)



por. Tadeusz Buczek
oficer łączności (MWP)



kpt. Zygmunt Krysiak
kwatermistrz (CAW)



kpt. rez. ks. Jan Zieja
kapelan (MWP)

Spis treści

Słowo wstępne	5
Wstęp do II wydania	10
Wstęp do I wydania	11
Mobilizacja marcowa	17
1.1. Zarządzenie mobilizacji	19
1.2. Warunki i sposób przeprowadzenia mobilizacji. Organizacja prac przygotowawczych	19
1.3. Mobilizacja ludzi i koni	22
1.4. Przebieg mobilizacji poszczególnych pododdziałów	24
1.5. Transporty kolejowe do rejonów koncentracji	39
1.6. Nastroje wojska w dniach mobilizacji. Ogólna ocena mobilizacji pułku	40
Przygotowania do wojny	44
2.1. Kwatery polowe. Udział pułku w budowie pozycji głównego oporu (marzec–sierpień)	44
2.2. Przyjęcie ugrupowania wyjściowego (sierpień)	51
W walkach 30 DP – nad Wartą i obrona pozycji głównej nad Widawką ..	57
3.1. 84 PSPol (bez IV batalionu) w walkach granicznych nad Wartą (1–2 IX)	57
3.2. IV batalion w działaniach opóźniających Wołyńskiej BK (1–3 IX)	81
3.3. Przebieg odejścia pułku znad Warty za rzekę Widawkę. Obsadzenie pozycji obrony stałej (2–4 IX)	89
3.4. Obrona pozycji głównej nad Widawką w dniu 5 IX	100
3.5. Charakterystyka pułku w pierwszym okresie wojny (1–5 IX)	113

W odrocie od linii Widawki do Modlina	118
4.1. Pierwsza faza. Wymuszony odwrót ku Wiśle (6–9 IX)	118
4.2. Druga faza odwrotu. Odwrót do Modlina (10–13 IX)	152
4.3. Charakterystyka działań pułku w walkach odwrotowych (6–14 IX)	172
W obronie Modlina	179
5.1. Wejście 30 DP w skład załogi Modlina. Reorganizacja pułku (13–15 IX)	179
5.2. Walki oddziału wydzielonego 30 DP płk. dypl. S. Sztarejki w Puszczy Kampinoskiej (16–18 IX)	182
5.3. Udział 84 PSPol w obronie twierdzy modlińskiej (19–29 IX)	202
Dzieje sztandaru pułku	239
Zakończenie	257
Załączniki	262
Załącznik 1. Obsada personalna 84 PSPol (stan z 1 IX)	262
Załącznik 2. Obsada personalna 84 PSPol w Modlinie (stan z 20 IX)	285
Załącznik 3. Żołnierze 84 PSPol polegli w kampanii wrześniowej oraz miejsca ich pochówku	287
Wykaz skrótów	292
Bibliografia	294
Fotografie	311
Skorowidz nazwisk	341
Skorowidz nazw geograficznych	354

Wstęp do II wydania

Pierwsze wydanie książki, opublikowanej w 2007 r. staraniem Fundacji „Polonia Militaris”, było rozpowszechniane poza rynkiem księgarskim – trafiło głównie do placówek naukowych, bibliotek i jednostek wojskowych. Ze względu na powtarzające się sygnały od zainteresowanych osób bezskutecznie szukających książki w księgarniach i na aukcjach internetowych, Wydawnictwo Tetragon zdecydowało się na jej wznowienie.

Obecne wydanie, zachowując ogólny kształt publikacji sprzed piętnastu lat, zostało uzupełnione o nowe materiały źródłowe, jest też znacznie bogatsze pod względem ikonograficznym. Przede wszystkim zawiera liczne nowe fotografie, w tym – co jest unikatowe – zdjęcia oficerów i żołnierzy 84 pp wykonywane w toku walk wrześniowych, wywołane z kliszy, którą nieznanymi z nazwiska fotograf, oficer pułku, przed wymarszem do niewoli oddał na przechowanie rodzinie Nolkenów, właścicieli folwarku Kazuń Niemiecki, w którym kwaterował sztab pułku w czasie obrony Modlina. Klisza, przechowana przez Nolkenów z narażeniem życia przez okres okupacji, dotrwała do naszych czasów. Wykonane z niej zdjęcia¹ zostały udostępnione autorowi przez Edwarda Korala, syna Danuty Koral z domu Nolken², za co składamy mu serdeczne podziękowanie.

Wydawnictwo Tetragon

1 Klisza przekazana została Muzeum Kampanii Wrześniowej i Twierdzy Modlin.

2 Autorka sagi rodu pt. *Wydzieńdżiczeni. Saga rodu Nolkenów i Czanieckich*, Warszawa 1997.

Wstęp do I wydania

Praca poświęcona jest działaniom wojennym 84 Pułku Strzelców Poleskich – jednostki, która szczególnie wyróżniła się w wojnie 1939 r., a jej odnaleziony po latach sztandar zdobi Krzyż Orderu Wojennego Virtuti Militari.

84 Pułk Strzelców Poleskich przejął tradycje 101 rezerwowego pułku piechoty utworzonego w Ostrowi Mazowieckiej na początku czerwca 1920 r. Dowódcą pułku był kpt. Jan Bratro. W okresie od 8 VI do 17 VIII 1920 r. pułk toczył walki odwrotowe pod Zwiahlem, Łomżą, Pułtuskim i Modlinem. Następnie wziął udział w operacji niemeńskiej, w której w składzie II Brygady Dywizji Ochotniczej wyróżnił się podczas szturm Grodna w dniu 26 IX 1920 r.

Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej jako jeden z nielicznych oddziałów rezerwowych zaliczony został do jednostek pozostawionych w służbie na czas pokoju. W styczniu 1921 r. pułk otrzymał nazwę 3 Pułku Syberyjskiego. W roku 1922 Dywizja Syberyjska przemianowana została na 30 Dywizję Piechoty, a 3 Pułk Syberyjski stał się 84 pułkiem piechoty. Pułk krótko stacjonował w Warszawie i na Pomorzu, skąd przeniesiony został na Polesie. Jego pokojowym garnizonem był Pińsk, III batalion miał koszary w Łunińcu¹.

Dnia 29 XII 1934 r. minister spraw wojskowych nadał pułkowi nazwę 84 Pułku Strzelców Poleskich².

Tytuł niniejszego opracowania – *My, Strzelcy Polescy...* – odwołujący się do pierwszych słów pieśni pułkowej, wyraża ideę jak najpełniejszego przedstawienia wojennych dziejów pułku. Z tego też powodu praca została podzielona na dwie części. Pierwszą jest syntetyczna monografia walk pułku w kampanii wrześniowej. Drugą zaś – w zamiarze autora za-

1 A. Wilczyński, *Zarys historii wojennej 84-go pułku piechoty*, Warszawa 1930; *Księga Chwały Piechoty*, Warszawa 1937–1939.

2 Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych, 1934, nr 11, poz. 208.

sadniczą – jest zbiór ponad pięciuset dokumentów i fragmentów relacji, za pośrednictwem których Strzelcy Polescy opowiedzą Czytelnikowi dzieje swojej jednostki.

Powyższe założenie, jak również ograniczenia wydawnicze, uniemożliwiły przedstawienie w tym tomie historii walk pułku w wojnie polsko-rosyjskiej 1920 r. oraz jego służby na Kresach w okresie międzywojennym³, obligując autora do skupienia się na dziejach pułku od mobilizacji alarmowej w dniu 23 III 1939 r. do kapitulacji Modlina 29 IX 1939 r.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów. Cztery obejmują fragmenty działań pułku w układzie chronologicznym, a w piątym przedstawiono dzieje sztandaru pułkowego. Pracę rozpoczyna omówienie mobilizacji, charakterystyka pułku po względem osobowym i organizacyjnym oraz opis przygotowań obronnych wiosną i latem 1939 r. Przedmiotem drugiego rozdziału są walki 84 Pułku Strzelców Poleskich w okresie pięciu pierwszych dni wojny. Dzieli się on na dwie części, z których pierwsza poświęcona jest walkom opóźniającym nad Wartą (1–2 IX), a druga przedstawia obronę pozycji stałej nad Widawką. Trzeci rozdział, omawiający okres od 6 do 13 IX, odtwarza walki odwrotowe. Przedstawione w nim zostaną działania pod Tuszynem i Brzezunami, udział pułku w bojach pod Jeżowem i Żyrardowem oraz odwrót do Modlina. Rozdział czwarty poświęcony jest obronie Modlina. Na wstępie omówione zostaną działania oddziału wydzielonego 30 DP pod dowództwem płk. dypl. S. Sztarejki w Puszczy Kampinoskiej (16–18 IX). Kolejne części rozdziału wypełnią walki obronne pułku pod Kazuniem oraz opis warunków oblężenia twierdzy.

Do pracy dołączone zostały aneksy zawierające obsadę personalną pułku w okresie kampanii wrześniowej oraz wykazy poległych. W tomie 2 znajdują się też indeksy do obu części opracowania.

Szersze omówienie zawartości drugiej części pracy, zatytułowanej „84 Pułk Strzelców Poleskich w dokumentach i wspomnieniach”, zawiera poprzedzająca ją nota wydawnicza. Ponieważ materiały te mają w założeniu rozszerzać i ilustrować opis przedstawiony w części pierwszej – autor wielokrotnie będzie się do nich odwoływać w przypisach, podając za każdym razem numer, pod którym dany dokument bądź relacja umieszczona jest w zbiorze.

Opracowanie, dla którego inspiracją były wytyczne do gromadzenia materiałów do historii Wojska Polskiego⁴ pióra mjr. Bolesława Waligóry (napisane wprawdzie kilkadziesiąt lat temu, ale wciąż aktualne) – stanowi próbę prezentacji walk jednego spośród wielu pułków piechoty polskiej biorących udział w wojnie 1939 r.

Jakkolwiek każda praca tego typu jest w znacznym stopniu prostą rekonstrukcją faktów, nazwisk i dat, autor starał się pójść nieco dalej, próbując pokazać składniki i mechanizmy funkcjonowania pułku jako organizacji, a zarazem złożonego zespołu ludzkiego. Ponieważ w czasach, gdy powstawał jej pierwszy zarys (były to początki lat siedemdziesią-

3 To samo dotyczy udziału żołnierzy 84 PSPol, z których utworzony został 184 pułk piechoty, w obronie Polesia i w działaniach dywizji „Kobryń” w składzie SGO „Polesie”. Działaniom tym poświęcony jest tomik *60 Dywizja Piechoty „Kobryń”*, Warszawa 2019, napisany przez autora wspólnie z T. Zawadzkiem, a relacje żołnierzy dywizji zawarte zostały w zbiorze SGO „Polesie” w *dokumentach i wspomnieniach*, cz. 3, *Dywizja „Kobryń”*, red. A. Wesołowski, Warszawa 2014.

4 Opublikował je dr A. Żak, *Metodologiczne i organizacyjne aspekty gromadzenia materiałów źródłowych do historii pułków w zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego, 1920–1939*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2003, nr 2, s. 157–173. Warto podkreślić, że opracowana przez B. Waligórę monografia pt. *Dzieje 85 pułku strzelców wileńskich*, wydana w 1928 r., a wznowiona w 1994 r., może stanowić nadal inspirujący wzór dla badaczy.

tych⁵), w historiografii kampanii wrześniowej nie było jeszcze prac naukowych poświęconych działaniom oddziałów, była ona swego rodzaju pracą pionierską. Nie istniały jeszcze bowiem doświadczenia metodyczne i metodologiczne, które mogłyby zostać spożytkowane. Wydaje się, że przyjęte założenia przetrwały próbę czasu. Tym niemniej, obecne opracowanie, nawiązując w swoim kształcie do tamtego, jest znacznie bogatsze od niego w warstwie faktograficznej, m.in. dzięki przedstawieniu również działań oddziałów niemieckich, z którymi pułk walczył w 1939 r.

W opisie działań taktycznych nie można całkowicie pominąć szczebla wyższego, dlatego też walki pułku przedstawione zostały na tle całości działań 30 DP. Zrezygnowano natomiast z pełniejszego przedstawienia działań armii „Łódź”, zwłaszcza że zostały one stosunkowo szeroko przedstawiona w literaturze historycznej. W niniejszej pracy, która ma przede wszystkim charakter źródłowy, literatura ta została w pełni wykorzystana, choć jedynie w stopniu, na jaki pozwalał zakres tematu. W tej sytuacji można poprzestać na jej ogólnym omówieniu.

Obok opracowań syntetycznych, wśród których na pierwszym miejscu wymienić trzeba I tom *Polskich Sił Zbrojnych w drugiej wojnie światowej*⁶ – najpełniejszą dotychczas rekonstrukcję militarnego przebiegu kampanii wrześniowej – wykorzystano głównie literaturę poświęconą działaniom armii „Łódź” i obronie Modlina, przede wszystkim prace J. Wróblewskiego⁷, L. Głowackiego⁸ i M. Bielskiego⁹, przy czym trzeba zaznaczyć, że ten ostatni autor szeroko korzystał z udostępnionej mu pierwszej wersji tej pracy.

Istotną wartość dla tematu mają, powstałe w latach 1958–1971, niepublikowane opracowania Tadeusza Kiersta¹⁰. Stoją one na pograniczu źródła i opracowania historycznego, będąc świadectwem wielkiego wysiłku autora dla utrwalenia tradycji pułku i dywizji.

W przedstawianej pracy wykorzystano dokumenty archiwalne, dzienniki oraz bogaty zbiór wspomnień i relacji.

Na pierwszy plan wysuwa się liczący 11 jednostek inwentarzowych (około 300 dokumentów) zespół akt 84 Pułku Strzelców Poleskich z okresu obrony Modlina¹¹, znajdujący się w zbiorach specjalnych Wojskowego Biura Badań Historycznych¹². Za jego udostępnienie

5 Jako praca magisterska przygotowana w 1974 r. pod kierunkiem prof. dr. hab. Benona Miśkiewicza na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu.

6 *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. I, *Kampania wrześniowa*, cz. 1–3, Londyn 1951–1986.

7 J. Wróblewski, *Armia „Łódź” 1939*, Warszawa 1975.

8 L. Głowacki, *Obrona Warszawy i Modlina na tle kampanii wrześniowej*, Warszawa 1985.

9 M. Bielski, *Grupa Operacyjna „Piotrków” 1939*, Warszawa 1991.

10 Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), sygn. IX/II/2/17, T. Kierst, *Walki 84 Pułku Strzelców Poleskich w kampanii wrześniowej 1939 roku* (maszynopis z 1958); ibidem, sygn. II/2/191, *Kronika działań 30 Poleskiej Dywizji Piechoty w kampanii wojennej w miesiącu wrześniu 1939 roku* (maszynopis 1961); T. Kierst, *Działania 30 Poleskiej Dywizji Piechoty na głównej pozycji obrony nad rzeką Widawką w dniach 4 i 5 września 1939 roku*; E.R. Śmiałowski, T. Kierst, *Walka 30 Poleskiej Dywizji Piechoty pod Jeżowem (pow. Brzeziny) w wojnie obronnej polsko-niemieckiej w dniu 9 września 1939 roku* (maszynopis z pocz. lat 70. XX w.).

11 Archiwum pułku, zawierające m.in. dokumentację bojową z okresu 1–7 IX 1939 r., spalone zostało w nocy z 20 na 21 IX w Kowlu przez szefa kancelarii pułku st. sierż. W. Wacińskiego, który dotarł tam z wozami kancelaryjno-bagażowymi dowódczta pułku po odłączeniu od pułku w dniu 8 IX pod Brzezunami. Patrz – relacja st. sierż. W. Wacińskiego opublikowana w drugiej części opracowania, nr 215.

12 Po zlikwidowaniu WBBH materiały te przejęło Centralne Archiwum Wojskowe (od 2016 r. – WBH-CAW), tworząc odrębną grupę zespołów jako kolekcję WBBH.

autor wyraża serdeczne podziękowanie dyrektorowi Biura Panu prof. dr. hab. Krzysztofowi Komorowskiemu.

Nie odnaleziono niestety archiwum 30 DP zakopanego przed kapitulacją Modlina¹³. Z zasobów aktowych Centralnego Archiwum Wojskowego wykorzystano dokumenty armii „Łódź” oraz wartościowe sprawozdanie dowódcy 30 DP z przebiegu mobilizacji¹⁴. W zbiorach prywatnych zachowały się pojedyncze egzemplarze rozkazów oraz fragmenty ewidencji pododdziałów. Ważnym źródłem są również drukowane zbiory dokumentów dotyczących kampanii wrześniowej¹⁵.

Bardzo przydatne okazały się prowadzone na bieżąco w 1939 r. dzienniki, kalendarze i pamiętniki żołnierzy 84 PSPol. Obszerny dziennik mjr. T. Kiersta stał się podstawą rekonstrukcji działań II batalionu.

Największą grupę źródeł stanowią wspomnienia i relacje, których szczegółową charakterystykę przedstawiono w nocie wydawniczej poprzedzającej drugą część pracy. Ogółem wykorzystano siedemdziesiąt relacji żołnierzy 84 Pułku Strzelców Poleskich (66 pisemnych i 14 ustnych), z których zdecydowana większość opublikowana została po raz pierwszy w niniejszej pracy¹⁶.

Oprócz zasobów archiwów i bibliotek polskich, sięgnięto również do zbiorów Bundesarchiv-Militarchiv we Freiburgu i Narodowego Archiwum Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej w Waszyngtonie. Okazało się to niezbędne dla przedstawienia działań strony niemieckiej. Odnalezione zespoły akt dowództw X, XI i XV korpusu armijnego, a także dywizji wchodzących ich skład, łącznie z zebraną bogatą niemiecką literaturą wspomnieniową i monografiami jednostek pozwoliły na bliższe ukazanie działań oddziałów niemieckich, które były przeciwnikiem 30 DP, co niewątpliwie wzbogaca treść opisu działań pułku.

Na zakończenie pragnę wyrazić swoją serdeczną wdzięczność wszystkim tym, którzy w jakikolwiek sposób przyczynili się do powstania tej pracy. W żywej i trwałej pamięci zachowuję pamięć o Tych, którzy odeszli, a bez udziału których powstanie monografii pułku nie byłoby możliwe. Chodzi szczególnie o pomoc i ogromną życzliwość okazaną mi przez mjr. Tadeusza Kiersta, mjr. Stanisława Mastalskiego, por. Kazimierza Krasonia¹⁷ oraz wielu innych oficerów, podoficerów i strzelców pułku, których nie sposób w tym miejscu wymienić. Pisząc relacje, odpowiadając na listy i pytania, przekazali oni autorowi część swojej ogromnej wiedzy o 1939 r.

Wysiłki autora wspierał aż do śmierci w 2010 r. mieszkający w USA prof. dr Walter Drzewieniecki, najstarszy wówczas oficer 84 Pułku Strzelców Poleskich i 30 Poleskiej Dywizji Piechoty.

13 Archiwum 30 DP mieszczące się w dwóch skrzyniach po amunicji obitych blachą zakopane zostało przez szefa sztabu 30 DP kpt. dypl. A. Jaworskiego przy drodze z Kazunia Niemieckiego do mostu na Wiśle łączącego Kazuń z Modlinem. Poszukiwania prowadzone bezpośrednio po wojnie przez płk. dypl. Jaworskiego i WBH nie dały rezultatów. Relacja kpt. dypl. A. Jaworskiego (nr 483).

14 Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Biuro Inspekcji GISZ, sygn. I.302.4.59.

15 *Wojna obronna Polski 1939...; Obrona Warszawy 1939 r. Wybór dokumentów wojskowych*, Warszawa 1968.

16 W zestawieniu pominięto zebrany przez autora bogaty zbiór relacji żołnierzy pułku, którzy kampanię wrześniową odbyli w szeregach 184 pp, gdyż nie został on szerzej wykorzystany w pracy.

17 Jakkolwiek znaczna część żołnierzy pułku uzyskała później wyższe stopnie wojskowe, jak również tytuły naukowe – w pracy przyjęto jako generalną zasadę posługiwanie się stopniami posiadanymi w dniu 1 IX 1939 r.

Nie mniej serdecznie dziękuję mojemu przyjacielowi mec. Jackowi Furmańczykowi za przygotowanie szkiców i udostępnienie zdjęć ze swoich zbiorów. Za wzbogacenie strony ilustracyjnej autor składa serdeczne podziękowania Panu Markowi Dąbrowie, który udostępnił zbiory fotografii swojego Dziadka, oficera pułku w okresie międzywojennym, oraz zbiór karykatur kadry oficerskiej i podoficerskiej wykonanych przez Jotesa. Za podobną pomoc dziękuję władzom Miasta i Gminy Działoszyn oraz Panom Bolesławowi Krasuskiemu, Jackowi Krasnodębskiemu oraz Wojciechowi Zbaraszewskiemu.

Dowództwo 30 DP



gen. bryg. Leopold Jan Cehak
dowódca dywizji
(MWP)



płk. Zygmunt Łakiński
dowódca artylerii
dywizyjnej (CAW)



kpt. Czesław Roman
oficer służby wywiadowczej
artylerii (CAW)



kpt. Zdzisław Szwarnowiecki
oficer sztabu PD (MWP)



ppłk dypl. Władysław
Suracki
szef sztabu (CAW)



kpt. dypl. Adam Jaworski
oficer operacyjny (CAW)



kpt. Jan Kopka
pomocnik oficera
operacyjnego (CAW)



kpt. Włodzimierz Janiga
oficer wywiadowczy (CAW)



kpt. Kazimierz Rady
zastępca oficera
wywiadowczego (MWP)



kpt. dypl. Janusz
Chmielowski
kwaterymistrz (CAW)



kpt. Stanisław Miechurski
szef służby żandarmerii
(CAW)